

– Замира айым, кыргыз тилин өнүктүрүү максатында 2014–2020-жылдар аралыгында Кыргызстанда кыргыз тилин өнүктүрүү стратегиясы кабыл алынган. Буга мамлекеттен 243 млн сом бөлүнгөн. Тил саясатын өнүктүрүүдө артыкчылыктуу багыттар деп кайсыларды айта аласыз?

– Мурдагы программаларга караганда жаңы алынган программанын өзгөчөлүгү кыргыз тилинин жөн эле аброюн көтөрүү максатында гана эмес, кандайдыр бир идеологиялык маанисин биринчи орунга коюп, аны элге таанытуу максатын көздөп, тилдин байыркылыгына көбүрөөк көңүл бурууга басым жасалган. Маданияттык, тарыхый, идеологиялык мааниси биринчи орунда туруп, даңазалоо иштери көбүрөөк жүргүзүлгөн. Бул биринчи багыты болчу. Экинчи багыт кыргыз тили мамлекеттик тил болуп, эми бардык улуттардын тилине, өзгөчө орус тилине кандайдыр бир деңгээлде карама-каршылыкка чыкты. Кандай болбосун орус тилин сүрүп чыгыш керек дагы, кыргыз тилин анын ордуна коюш керек деген максат болду. Бул бөлүнөсө башка улуттарга багытталган. Анткени “силер эмне үчүн Кыргызстанда жашап жатып, кыргыз тилин билбейсизер” деген суроо коюлуп, шаардык кыргыз тилин билбеген кыргыз жарандарына да тиешелүү болгон. Буга байланыштуу экинчи маселе алдыга чыгып калды да, башка улуттагы адамдарды кыргыз тилин үйрөтүү зарылдыгы келип чыкты. Мына ушул эки багыт аркылуу иштердин баары жүргүзүлгөн. Ал кездеги глобалдуу тилге көз караш калыптана электик көрүнөт. Анткени мамлекеттик тилдин маанисине, алдында кандай милдеттер турат деген маселени эч ким койгон жок. Баягы эле даңазалоо, башка улуттарды үйрөтүү. Бул да керек. Бирок бул экинчи катардагы маселелер. Биринчи катарда мамлекеттик тил өзүнүн кызматын аткарууда болуп жатат. Мына 20 жылдан бери ага эч ким көңүл бурган жок, бирок өзүнүн нугу менен келип, ошол кызматтарды аз-аздан аткарып келүүдө. Мамлекеттик тилдин негизги максаты – Кыргызстандагы бардык чөйрөдө өзүнүн кызматын толук кандуу аткарышы керек. Ушул максатты эч ким айткан эмес. Айтса дагы ага кантип жетиш керек тууралуу сөз болгон эмес. Союз учурунда мамлекеттик тил чектелүү гана чөйрөлөрдө кызмат кылган. Бул көркөм адабияттын тили катары, 2-3 гезиттин тили, Кыргыз драмтеатрында, Опера балет

адистик боюнча китеп окуп, түшүнүү керек. Адам тилди кайсы убакта жакшы билет деп айтыш керек? 3-4 жөндөмдүн баарын өздөштүрүп алганда, мен тилди билем деп айтуусу зарыл. Техникалык, Улуттук же Айыл чарба академиясын бүтүргөн бүтүрүүчү ошол эле мамлекеттик мекемеге барып эле өздөштүрө калбайт. Ага 4-5 жыл ЖОЖдо окуганда кыргыз тилин окутуп үйрөтүү керек.

рек деп айтсак болот. Улуттук программа ушуну ишке ашыра алабы?

– Бул ой көп эле айтылып жүрөт. Менин жеке пикиримде, кыргыз тили бардык чөйрөлөргө жайылып, күчтөнүп, өзүнүн ордуна ээлемейинче, ал жөнүндө айта албайм. Анткени ошол эле кыргыз улуттагы жарандар мектепке баласын бергенде, англис тилин, орус тилин үйрөнүп алсын дейт.

– Учурда кыргыз тилин шаардыктар билбей кыйналат, ал эми айылдык жарандар орус тилин билбей кыйналышат. Сиздин оюңузча, бул мугалимдердин сабатсыз болуп сапатсыз билим бергендигиненби, же чөйрөдөнбү?

– Бул өтө чоң маселе жана каражатка байланыштуу. Орус тил мугалимдерин айыл жергелерине жиберип, аларды коргоп, социал-

Филология илимдеринин доктору Замира ДЕРБИШЕВА:

КЫРГЫЗ ТИЛИ

УЛУТТАРДЫ БИРИКТИРҮҮЧҮ ФАКТОР БОЛО АЛАТ

театрында, маданият тармагынын айрым чөйрөлөрүндө кыргыз тили өзүнүн кызматын аткарып келген. Бул чектелүү гана чөйрөлөр болуп эсептелет. Маданият, адабият, үй-бүлө чөйрөсү жана айрым гезиттерде кыргыз тили болуп, айрым радиолордо анда деле орус тили басымдуулук кылчу. Буга өзүбүз күнөөлүүбүз. Ошол мезгилде башка өлкөлөр, Балтика өлкөлөрүн айтпай эле коюн, Өзбекстан, Тажикстан, Казакстан, Азербайжан тилинен баш тарткан жок. Алар жок дегенде ЖОЖдордо сабактарды өз тилинде өтүүнү калтырган. Бизде болсо айылдан келген балдар орусча бир жылдык даярдоо курсунан өтүп, көбүнчө сабактарды орусча окушчу. Анткени алар келечекте орус тилин билбесем, зыян алып келет деп максаттуу түрдө орусча үйрөнүшкөн. Шаарда кыргыз мектептер жокко эсе болуп, бир-эки эле кыргыз мектеп болчу. Айылдарда кыргыз мектептерден келген бүтүрүүчүлөргө орусча сабак берилчү. Мен өзүм орус мектепте окудум. Бизде кыргыз тили, кыргыз адабият деген жок эле. Биринчи класска чейин айылда чоңоюп, тилим кыргызча чыккандыктан, кыргыз тили унутулбай калган. Союз учурунда кыргыз тили саналуу гана чөйрөлөрдө иштеп калган. 70-80 жыл өткөндөн кийин деле, Эгемендүүлүктү алгандан кийин дагы ошол эле университеттерде орус мугалим деле калган жок. Бирок учурда сабактарды орус тилинде өтүшүүдө. Себеби кыргыз тили ал чөйрөлөрдө өнүкпөй, иштебей, эч кандай маалымат, китеп, окуу курал, изилдөө, медицина, технология тармагы болобу, кыргыз тилинде жазылган эмес. Булактар, окуу куралдардын бардыгы орусча. Системаны оңдоп, шартын түзүп берүү зарыл. ЖОЖдордо медицинада, техникалык тармакта окуп жаткандарга кыйын эле. Алардын аңсезими, кесиптик ой-жүгүртүүсү, кесиптик аппараты орусча калыптанып калат дагы кызматка келгенде оюн айта албай, жаз алабай кыйналышат. Тил көп кырдуу, жөн эле сүйлөгөн менен чектелип калбайт. Туура жазганды да билүү зарыл. Ал тилде ошол

Бул кесиптик билим алган чөйрөдө кыргыз тилин жайылтуу керек. Биз эң эле кеч баштап жатабыз. 70-80 жыл жоготтук, бул бир күндө жасап бүтө турган маселе эмес. Окуу куралдарын, китептерди башка тилден которуп, жакшы илимий булактарды кыргызчалатып, кыргыз тилинин пайдубалын түзүшүбүз керек. Байыркы Орхон Енисей жазмасын көчмөн калк болгондон кийин аны жоготуп алганбыз. Союз учурунда мүмкүнчүлүк берилгенден кийин ар кандай шарттар менен ал мүмкүнчүлүктөрдү да жоготуп алдык. Эми ушул программаларды кыргыз тили маселесин коюп, интеллектуалдык чөйрөгө, экономикада, бизнес тармагында, маалымат тармагында мурда кыргыз тили иштебеген чөйрөлөрдө жайылтууну чечтик. Биз ушул чөйрөлөргө жайылткандан кийин гана тилибиз мамлекеттик тил болуп, өзүнүн калыбына келди деп айта алабыз. Эгер мурдагы программалардай эле “кыргыз тили укмуштуу тил, байыркы тил” деп ураандарды айта берсек, эч кандай пайда чыкпайт. Башка улуттарды үйрөтүү эмне кылабыз, биз ички тилдин ресурстарын өнүктүрүүгө эч кандай аракет кылган жокпуз. Аталган программалар ушул аракеттер киргизилген. Бирок бир маселе, учурда бөлүнгөн каражатты өздөштүрө албай жатышат. ЖОЖдорго маалымат жете элек эмес. Ар бир университетте мамлекеттик тил боюнча проректор бар. Менин оюмча, аларга талаптарды коюп, иштетүү керек. Илимдер академиясында жооптуу адамдарга талаптарды койсо, иштин орчундуу бөлүгү Кыргызстандын кыргыз интеллигенттеринин мойнунда. КМАКУда кызматкерлердин механика деген окуу куралы бар, ошону бул аябай керектүү китеп деп которуп коюшса, студенттерге кандай түшүнүктүү болот эле. Каражат да берилди, шарт да түзүлдү, бирок ушунчалык жай ишке ашырылып жатканына абдан кейиним. Эми иштөө гана керек.

– Кыргыз тили Кыргызстанда жашаган бардык улуттар аралык ынтымак жана кызматташтыктын чындоочу ти-

Кыргыздардын өздөрүндө муктаждык жок болууда. Эгерде өзүбүз, кыргыз улутундагы жарандар өнүктүрүнгө, колдонгонго аракет кылбасак, башка улуттарды бириктире албайбыз. Мисалы, Казакстанда казак тилин өнүктүрүүгө миллиондогон каражатты жумшап жатышат. Аларда атайын кызыктыруучу механизмдер бар. Мисалы, казакча сүйлөсөң, казакча китеп чыгарсаң, кызматтан дагы көтөрөт. Казак тилин акчанын күчү менен көтөрүп алышкан. Бизге ошондой механизмдерди киргизсек, кыргыз тили бара-бара күчтөнүп, милдеттүү кызматтарды аткараса, улутту, элди бириктирүүчү фактор боло алат деп ишенем.

– Кыргызстандын 70 пайыздан ашыгы кыргыз тилдүү атуулдар болгондуктан, мамлекеттик мекемелерде иш кагаздарын кыргыз тилинде жүргүзөбүз деп айтылган, иш кагаздарын кыргыз тилинде өткөрүүгө болобу?

– Кыргыз тилинде жүргүзүүгө өткөрүү 3-5 жылдык иш эмес. Биз кыргыз тилинин жазма маданиятын калыптандырышыбыз керек. Элдин, ошол эле иштеп жаткан жарандардын жазма жөндөмдү өстүрүү зарыл. Алардын андай жөндөмү жок, кызматка келет дагы мектепте, ЖОЖдо кандай тилде окуса, өзүнүн дараметине жараша иштейт. Менин оюмча, бара-бара калыбына келтирсе болот. Күчкө салып өткөрүп салсак, ал ишин ашпайт. Кыргыз тилин жакшы билген адистерге стимул кылып, мамлекеттик мекемелерде ушундай талапты катуу койгондон кийин өзүмүн ишин аткарабай эле көтөрмочү болуп калышат. Эгер сапаттуу жолдорун таап, кыргызча иш кагаздарды жаза жакшы, бардык министрликтерге айтууга кыйын, баары чыналат. Бирок расмий тилди дагы четке какпашыбыз керек. Эгер иш кагаздары орусча келе турган болсо, “министрликке орусча жиберилер, кыргызчасын дагы жибергилер” деп талап коюу кажет.

дык муктаждыктарын орундатып, жардам берип, сабактарды орусча бердиртип, бул маселени чечсе болот. Чындыгында эле элет жеринде кыргыз тилдүү мектептер болгондуктан, орус тилин, англис тилин үйрөтүүгө волонтер сыяктууларды жиберсе болот.

Мамлекеттик тил саясаты жана мамлекеттик тилди өнүктүрүү деп аталышы айтып тургандай, ушул маселелер дагы камтылган. Айылдарда өзбек, тажик мектептеринде айрым сабактарды кыргыз тилинде, айрымдарын орус, англис тилинде кыла, көп тилдүүлүк пайда болот эле. Мына бизде түрк лицейлери бар. Алардын артыкчылыгы башка мектептерден айырмаланып кыргыз, орус, англис, түрк тилдерин үйрөнүп жатышат. Ушул ыкманы кыргыз мектептерине киргизүүгө программа жасалууда, бул көп тилдүүлүк деп аталат. “Пилоттук” деп коюбуз, учурда биринчи өрнөк катары колдонгон мектептердин ичинде шаардын, райондун мектептери бар. Шаардагы орус мектептеринде сабактар көбүнчө орус тилинде берилет. Башка улуттарга кыргыз тилин үйрөтүү үчүн дене тарбия, музыка, эмгек сабактарын кыргызча беришүүдө. Анткени жөнөкөй сөздөрдү түшүнүп колдонууга умтулушат. Жогорку класстарда ал сабактардан сырткары кыргыз тарыхын, кыргыз адабиятын кыргызча окутуу эксперимент болууда. Бул маселени ушинтип чечсе болот. Ал эми Бишкек шаарынын гана ичинде орус тилдүү болуп, мектептерге чөйрө таасир этпесе, шаардын четиндеги айылдарда кыргыз мектептер кыргызча эле окушат.

Айнура ШАЙКЕЕВА